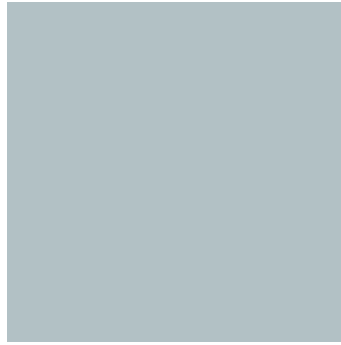
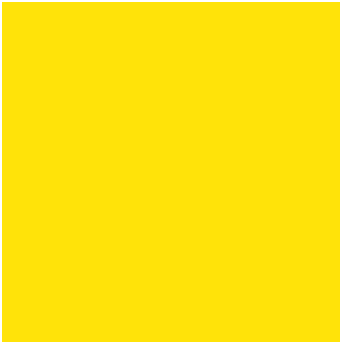

■ STUDIUM
GENERALE
UNIVERSITEIT UTRECHT

Vrijheid en verplichting

Actuele dilemma's in het perspectief van de wijsgerige ethiek

Vrijheid en verplichting

Een inleiding in de wijsgerige ethiek

Sinds Eva verleid werd tot het eten van de boom van kennis van goed en kwaad, is de mens verdreven uit het paradijs en zich bewust van zijn eigen verantwoordelijkheid. We worden ons leven lang voor grote en kleine dilemma's gesteld, waarin we een afweging moeten maken. Maar goed en kwaad zijn geen gemakkelijke categorieën. Want is een leugentje om bestwil nu werkelijk zo slecht? Te laat komen op college omdat je je fiets uitleende aan een huisgenoot met een lekke band, is dat geen goede daad? En moet je aan je beste vriend vertellen dat je z'n vriendin met een ander zag zoenen?

Al vanaf de Griekse oudheid denken filosofen na over de menselijk ethiek. Wijsgeren ontwikkelden, geïnspireerd door urgente morele vraagstukken en de beperkingen die zij en ieder mens wel voelen, opvattingen over ethiek die ook nu nog van grote waarde zijn.

Prof. dr. mr. Herman Philipse behandelde in deze achtdelige lezingenreeks een selectie van grote westerse filosofen over ethiek, van Plato en Aristoteles tot Nietzsche, Levinas, en Peter Singer. Het overkoepelende onderwerp, vrijheid en morele verplichting, is ontleend aan de ethische theorie van Immanuel Kant. Een bijzonder actueel thema; het motto van het kabinet Rutte is niet voor niets vrijheid en verantwoordelijkheid.

In deze uitgave zijn artikelen over de lezingen, verwijzingen en leestips verzameld zoals die eerder verschenen op het nieuwsblog en de website van Studium Generale. Alle lezingen zijn online volledig terug te zien.
(c) Studium Generale 2011

De noodzaak van morele reflectie

In de ideale staat weten kinderen niet wie hun ouders zijn; de mannen delen alle emoties, opvattingen, vrouwen, kinderen en goederen met elkaar. Rechtvaardigheid in de staat houdt in dat iedereen doet waar hij het best geschikt voor is. Verder ontvangen de bestuurders van de staat, de hoogste klasse, geen maandelijks salaris op hun rekening naar Balkenendenorm en is het voor hen niet toegestaan om enige rijkdom te bezitten. Bestuurders zullen een hoge leeftijd hebben, niet omdat ze langstudeerders zijn, maar omdat ze eerst hun opgang hebben moeten maken naar ware kennis; vanaf vijftig jaar komen de besten in aanmerking voor de regering. Dit klinkt niet allemaal ideaal, maar het is noodzakelijk om corruptie en nepotisme in de samenleving te voorkomen. De ideale staatsinrichting – volgens Plato dan. Hoe je die bestuurders dan zo ver krijgt om zonder beloning te werken, was een voor de hand liggende vraag uit de zaal tijdens de lezing van Philipse over Plato's wijsgerige ethiek.

We hebben allemaal onze ideeën over wat goed en slecht is. Ieder mens heeft morele overtuigingen, waar verschillende, soms tegenstrijdige waarden, aan ten grondslag liggen. De morele overtuigingen zijn vaak niet gesystematiseerd, zij komen tot uiting in ons gedrag. De ethiek houdt zich bezig met de systematisering van morele waarden. Er zijn verschillende visies op de geschiedenis van de ethiek. Opvallend is dat het merendeel daarvan ervan uitgaat dat terugblikken op de oude filosofen nutteloos is. Het 'radicaal vooruitgangsgeloof' beschouwt ethiek net als de natuurwetenschap als kennis die kan verouderen. Het 'radicaal

relativisme' heeft als uitgangspunt dat ethische problemen in tijd en plaats onvergelijkbaar zijn door de enorme onderlinge verschillen. Daar tegenover staat de visie 'overeenkomst en verscheidenheid', die het als toegevoegde waarde ziet om te kijken naar de grote filosofen en met hen in gesprek te gaan. Deze benadrukt dat er de afgelopen 2500 jaar niet extreem veel is veranderd; we zijn precies als Plato, ondanks de culturele verschillen, we krijgen tegenwoordig alleen wat meer assistentie van diverse hulpmiddelen.

Plato vond dat je eerst de zaken in het groot moet beschouwen om vervolgens iets over de mens te kunnen zeggen. Daarom begint hij met een beschrijving van de ideale staat. Die schets toont aan dat 2500 jaar geleden ethische vragen al speelden. Wat is rechtvaardigheid? Hoe richten we de maatschappij rechtvaardig in? Volgens Philipse zouden veel van de stukken van Plato gisteren geschreven kunnen zijn, zo leesbaar en actueel zijn ze. Zonder het publiek wéér lastig te vallen met 'de toestanden in Egypte' – dat gebeurt al genoeg in het nieuws – wil Philipse meegeven dat we ons ook hierin kunnen laten inspireren door de oude filosofen. Plato bracht al verschillende staatsvormen in kaart, om precies te zijn vijf, en heeft deze geordend in volgorde van degeneratie. Philipse maakt daarnaast duidelijk dat de oorzaak van de problemen in Egypte deels ligt in de behoefte aan vrijheid, en dus betrekking heeft op de staatsinrichting. Een groot deel van de oorzaak is echter ook in de mondiale economie te vinden; in die zin heeft 'Egypte' de kenmerken van een voedseloorlog.

>> lees verder op de volgende pagina

De noodzaak van morele reflectie (2)

In onze maatschappij bezit de mens voornamelijk schijnkennis, niemand weet hoe zaken daadwerkelijk in elkaar steken. De oorzaak hiervan is te vinden in de verschijningsvorm van kennis in onze samenleving; deze bestaat voornamelijk uit manipulatieve kennis in plaats van uit objectieve informatie. In programma's als *Pauw & Witteman* worden voornamelijk grapjes gemaakt en ook het hedendaags populisme heeft zo zijn invloed. Dit zien we ook terug in de grote aantallen PR-mensen in vergelijking met het dalende aantal onderzoeksjournalisten. Plato benadrukt juist het belang van ware kennis; het kunnen onderscheiden van 'meningen' en 'kennis'. Om dit te verduidelijken heeft Plato de allegorie van de grot bedacht; de oplossing om kennis van het goede te krijgen is door uit de grot te treden en in het zonlicht te kijken. Dit is ook wat een filosoof volgens Plato typeert; dat is niet gewoon iemand die nieuwsgierig is naar waarheid, maar wel iemand die 'het zien van de waarheid' liefheeft.

Philipse geeft aan dat in de huidige tijd van complexe problemen en uitdagingen morele reflectie noodzakelijk is. We hebben te maken met een veelheid aan morele dilemma's, denk aan vraagstukken rond de uitputting en overbevolking van de aarde. Hierbij rijst de vraag in welke mate de mens hiertegen is opgewassen en in staat is om hierin samen te werken. Bij het innemen van morele standpunten zijn twee zaken essentieel. Enerzijds is er feitenkennis nodig; om tot een oordeel te komen omtrent embryoselectie bijvoorbeeld, moet alle mogelijke kennis binnen bereik zijn om zo ook alternatieven tegen elkaar af te kunnen wegen.

Anderzijds is het noodzakelijk afstand te nemen van het dagelijkse leven. Dit doel tracht Herman Philipse ook te bereiken middels deze lezingen; afstand nemen door in gesprek te gaan met de oude filosofen die ons een spiegel kunnen voorhouden.

14 februari
2011

De gulden middenweg: Aristoteles en de deugdethiek

Was het doel van prof. Philipse in zijn eerste lezing om het publiek aan te zetten tot het lezen van Plato's *Politeia* – ook wel *De staat* – dat gold niet voor de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles, onderwerp van de tweede lezing. Dit boek valt onder het kleine deel van wetenschappelijk werk dat van Aristoteles bewaard is gebleven. Dat wordt gekenmerkt door het onderscheid tussen verschillende categorieën van zaken die hij erin maakt. Het motto dat Philipse deze lezing meegeeft verklaart dan ook waarom het boek niet zozeer een aanrader is: 'Het maken van onderscheidingen ligt de meeste mensen immers niet.'

'De gulden middenweg kiezen' kennen we als een populaire Nederlandse uitspraak. Slechts weinig mensen weten dat dit spreekwoord afkomstig is van de doctrine van Aristoteles. Het houdt in dat elke deugd voortkomt uit twee ondeugden en op deze wijze een 'gulden middenweg' vormt. Zo zou vriendelijkheid voortkomen uit het midden tussen behaagzucht en chagrijn, en vrijgevigheid uit gierigheid en verkwisting.

Een logische consequentie van de leer van de Gulden Middenweg zou zijn dat er twee keer zoveel ondeugden zouden zijn als deugden. Dit werd al snel weerlegd door iemand uit het publiek, die met een meetkundige visie aangaf dat één ondeugd ten grondslag zou kunnen liggen aan twee verschillende deugden. Philipse was het eerder al niet eens met de meetkundige opvattingen van Plato, maar ook in deze meetkundige benadering zag hij geen brood.

Na zijn beschouwing over de deugden zette Philipse aan tot

nadenken over de mate waarin wij een ideaal leven denken te leiden. Dit zou enerzijds kunnen leiden tot nieuwe inspiratie, of anderzijds tot een verwerping van de theorie van Aristoteles. Naarmate de beschrijving van het ideale leven voortduurde, begon het er steeds meer op te lijken dat volgens Aristoteles een student het ideale leven leidt; het continue wijsgerige denken beschouwt hij namelijk als hoogste geluk. Daar kwam verandering in toen Philipse onderscheid aanbracht tussen de mate waarin deugden en genot bijdragen aan een gelukkig leven. Genot kan ook wel gezien worden als iets wat een andere activiteit begeleidt. Daarnaast is genot in tegenstelling tot deugdzame handelingen eindig en vaak van korte duur. Kijk naar het gebruik van alcohol; bier nuttigen kan een zeer aangename bezigheid zijn, een dag later is dit meestal niet meer het geval. De gemiddelde student daalt al op de ladder van geluk. Er mag hier wel aan toegevoegd worden dat enkel de morele deugden in engere zin geen garantie zijn voor een gelukkig en geslaagd leven. Genot is ook nodig en nuttig. In dat opzicht kunnen we het advies van Philipse het beste harte nemen en tijdens intellectuele activiteiten een lekker kopje thee drinken.

De *Ethica Nicomachea* is zoals gezegd niet zozeer een aanrader voor het publiek in het algemeen. Aristoteles onderscheidt zich bijvoorbeeld van Plato door geen exactheid te verwachten van de ethiek en qua schrijfstijl zou het minder leesbaar zijn dan *De staat*. Philipse beschouwt de *Ethica* wel als interessant en relevant voor bankiers. En dan met

name de bankiers die de economie om zeep hebben geholpen. Een deel van hen zal zich kunnen herkennen in de deugd grootsheid: 'wie groots is, kijkt met recht op anderen neer'. Bankiers kunnen nogal eens last hebben van hooghartigheid. Grootseheid moet wel aan enkele eisen voldoen voor dat zij als deugd beschouwd mag worden, ze is dan een gulden middenweg tussen verwaandheid en kleinzieligheid. Op dit punt zal het voor de bankiers nogal kunnen wringen. Maar wij kunnen dankzij deze bankiers zelf juist een des te deugdzaamere leven leiden. De gevolgen van het ondeugdelijke gedrag van bankiers dwingen ons allen in deze tijd tot enige vorm van gematigdheid – een gulden middenweg tussen ongevoeligheid en losbandigheid.

21 februari
2011

Descartes: disciplineren van de passies

Van de deugdenethiek van Aristoteles naar de receptie van de Stoa in de ethiek van René Descartes: dat is een tijdsprong van 2000 jaar. Descartes was de eerste filosoof die fors kritiek uitte op het werk van Aristoteles. Ook is hij de eerste christelijke filosoof die prof. Philipse – bekend om zijn atheïstische opvattingen – behandelt.

Waar vandaag de dag het bestaan van de vrije wil in twijfel wordt getrokken (bijvoorbeeld door Victor Lamme in zijn boek *De vrije wil bestaat niet*), of op zoek wordt gegaan naar een benadering van de vrije wil die past binnen een natuurwetenschappelijk wereldbeeld, zag Descartes de vrije wil als determinant voor zelfrespect. De manier waarop we gebruik maken van onze keuzevrijheid en we zeggenschap uitoefenen over onze wil, ziet Descartes als het enige waarvan men met recht kan zeggen dat het een reden is om jezelf te waarderen. De deugdzame vrije wil maakt ons in deze zin zelfs godgelijk en zorgt ervoor dat alle mensen dezelfde morele status zouden kunnen hebben. Hierbij ging Descartes uit van een dualistische benadering van lichaam en geest: het lichaam zou gedetermineerd zijn en de geest was vrij. Goedbeschouwd zijn het dus twee aparte entiteiten. Hier is de welbekende uitspraak van Descartes ook op gebaseerd: *Cogito ergo sum* (Ik denk, dus ik ben).

Het was niet zo dat zijn tijdgenoten klakkeloos instemden met deze visie van Descartes, die werd getypeerd door een mengeling van bescheidenheid en intellectuele durf. Prinses Elisabeth van Bohemen was een van Descartes' kritische vragenstellers. Na een ontmoeting tussen beiden in Den Haag kwam er een correspon-

dentie op gang. Prinses Elisabeth wist bijna respectloos vragen te stellen aan Descartes, en zij was nooit tevreden met zijn antwoorden. Volgens Philipse vergroot dit des te meer de amusementswaarde van de correspondentie tussen deze twee discussiepartners, waarbij tegelijkertijd sprake is van 'een grote intellectuele levendigheid'. Waar Descartes andere correspondenten afmaakte had prinses Elisabeth twee eigenschappen die in haar voordeel spraken: enerzijds was ze een vrouw, anderzijds bezat ze een hoge mate van intelligentie. Als we willen weten welke van deze factoren de doorslag gaf, zullen we ons moeten wagen aan het lezen van de correspondentie, iets wat Philipse van harte aanmoedigt.

Uiteindelijk wist Elisabeth Descartes er zelfs toe te bewegen een traktaat te schrijven, iets wat hij uit zichzelf nooit gedaan zou hebben. Een van de standpunten hierin is dat de deugd *niets anders is dan de vastberaden wil dat te doen wat ons bij optimaal gebruik van onze vermogens het beste toeschijnt*. We moeten eerst goed nadenken en daarna volharden in onze keuzes. Ook hier wist Elisabeth enige kanttekeningen bij te plaatsen: erg vernieuwend is het idee dat men het verstand ten volste moet gebruiken niet, en in sommige gevallen is het gewoonweg niet mogelijk om het verstand in te zetten, bijvoorbeeld wegens ziekte.

Ook kan men overgenomen worden door passie; een thema dat Descartes uitdiept in een uitgebreide verhandeling. Descartes beschouwt passies als de bron van alle kwaad en dwalingen in het leven. Doordat de mens goederen en verschijnselen groter voorstelt dan zij in de realiteit zijn, wordt men

vaak teleurgesteld. Dat drijft mensen tot handelingen die niet altijd lukken of wensen die niet bereikbaar zijn. Passies zijn van nature goed, maar ze kunnen zowel goed als slecht gebruikt worden. Het is daarom niet zozeer zaak om passies uit te bannen, maar veeleer om deze te disciplineren door middel van de rede. Descartes was dan ook een rationalist, hij was van mening dat onze rede – het verstand – de enige zekere bron van kennis is.

Het traktaat was met name bedoeld voor prinses Elisabeth, die last had van allerlei emoties. Descartes had de rol had van 'zielverzorger'. Het gedachtegoed zie je echter ook terug in het leven van Descartes zelf. Tijdens zijn jaren van reizen die hij maakte om 'wereldwijsheid' op te doen, droomde hij ervan dat hij zijn leven zou moeten wijden aan de wijsbegeerte. Dit heeft hij dan ook gedaan tot zijn dood in 1650: een voorbeeld van vasthoudendheid op grond van doordachttheid.

28 februari
2011

Is er ruimte voor ethiek binnen het determinisme?

Is er binnen een deterministisch wereldbeeld, waar alle paden zijn uitgestippeld en waar de stand van zaken altijd haar oorzaak vindt in causale wetten, wel ruimte voor ethiek? Welk nut heeft kritische bezinning op juist gedrag eigenlijk wanneer al ons handelen bij voorbaat al vast staat? Heeft ethiek enige invloed en welke rol speelt de vrije wil hierin? Dit is een van de vele vraagstukken waar rationeel-deterministen als Thomas Hobbes en Baruch Spinoza zich in hun ethiek mee bezig hielden.

Hobbes en Spinoza worden wel gezien als de meest radicale verlichters. Dat zie je ook terug in hun denkbeelden en hun werk. Zo wilde Hobbes de natuurkundige theorie van Galilei toepassen op de menswetenschappen. Dit met het doel om met de menswetenschappen het succes van de natuurwetenschappen te evenaren of zelfs te overstijgen. Hobbes ging uit van een mechanistisch en materialistisch wereldbeeld. Dit resulteerde erin dat hij ook verschijnselen en instituties zoals de staat ging ontleden in passies. Met zijn studie van de passies sloot hij aan bij Descartes, die ook uitging van zes passies die de grondslag vormden voor alle andere passies.

Volgens Hobbes ontlenen staten hun bestaansrecht aan het gegeven dat de wereld zonder zulke instituties zou verzanden in een '*war of all against all*', ook wel omschreven als de natuurtoestand van de samenleving. Ieder individu streeft zijn eigenbelang na en beperkt hiermee een ander individu in het behalen van zijn of haar doelstellingen. De staat kan gezien worden als een sociaal contract waarmee individuen hun macht inleveren en hun passies beheersen; op

deze wijze ontstaat er absoluut gezag.

Waarom is er dan niet één grote wereldstaat? Staten voeren anders toch weer oorlog met elkaar? In de tijd van Hobbes was deze gedachte nog te vooruitstrevend. Maar Hobbesianen vandaag de dag beweren dat de Verenigde Naties in ieder geval een poging zijn tot het vormen van een wereldstaat. Dat gaat in de richting van de opvattingen van Kant, die later aan bod komt.

De ideeën van Spinoza komen al meer overeen met de opvattingen die vandaag de dag gangbaar zijn. Spinoza was een leerling van Hobbes en zijn belangrijkste werk is de *Ethica*. Spinoza benadrukte het belang van democratisch bestuur; de wil van de burger is de basis voor de staatsmacht. Hobbes beschouwde de machtscheiding als een reductie van macht en zag liever dat alle macht bij één persoon lag. Spinoza erkende het belang van kennis binnen de regering en was van mening dat meer mensen samen meer kennis hebben dan één individu. Anno 2011 is dit in Nederland nog steeds een belangrijk uitgangspunt; wij vinden dat je deskundig moet zijn om als volksvertegenwoordiger de regering te kunnen controleren. Niet afkomst, maar intelligentie en motivatie zijn bepalend; kenmerkend voor een echte meritocratie. Negentig procent van de zetels in de Tweede Kamer zijn veroverd door hoogopgeleiden. Bestuurskundigen als Mark Bovens en Anchrit Wille bestempelen dit fenomeen als 'de diplomademocratie'.

Met het voorgaande is de vraag over de rol van de ethiek binnen het determinisme nog steeds niet beant-

woord. Mocht ik nou ervoor kiezen de *Ethica* van Spinoza of een dergelijk boek te lezen en mijn ethische overwegingen hier ten positieve op aanpassen, dan zorgt dat ervoor ik een ander, een beter leven zal leiden. Een leven en een keuze die al vaststonden, gedetermineerd waren. Hoe passen deze contradicties in elkaar?

Ook zien we in onze samenleving het strafrecht als een sturend mechanisme voor goed gedrag. Vanuit een deterministische visie zou gedrag niet veranderen wanneer het strafrecht afgeschaft zou worden; alles staat immer vast. Maar ook hierbij zijn enige vraagtekens te zetten. De oplossing voor dit vraagstuk zit hem erin dat het geen toeval is dat ik besluit de *Ethica* te lezen of als er andere strafrechtelijke wetten gaan gelden. Deze ontwikkelingen stonden al vast en hiermee komen we weer tot de kern van het determinisme.

7 maart
2011

Liegen generaliseren tot algemene wet?

Discussies over vrijheid en determinisme vinden niet alleen plaats binnen de neurowetenschappen, een boek van Victor Lamme of in de Aula van het Academiegebouw. Het debat maakt ook deel uit van de hedendaagse politiek. Zo voert momenteel de menselijke keuzevrijheid de boventoon in de politiek en besteedde bijvoorbeeld D66 enkele pagina's aan dit thema in *Idee*, haar wetenschappelijke tijdschrift. Ook filosofen houden zich al eeuwen met deze thematiek bezig. Eerder kwam al de 17^e eeuwse filosoof Thomas Hobbes aan de orde, die betoogde dat vrijheid verenigbaar is met het determinisme. In de vijfde lezing sprak prof. Philipse over de 18^e eeuwse denkers David Hume en Immanuel Kant. Zij zagen met name de absurditeit van de combinatie van vrijheid en determinisme. Hoe kan vrijheid mogelijk zijn in een universum waar alles causaal bepaald is?

Kant formuleerde de categorische imperatief als oplossing voor het probleem van vrijheid en determinisme. Het voorbeeld van liegen maakt dit duidelijk. De categorische imperatief heeft als uitgangspunt dat je de zogenaamde maxime van je handelen moet kunnen generaliseren tot een algemene wet. Stel dat ik dolgraag wil liegen, dan moet ik mijzelf de vraag stellen of ik kan willen dat liegen – het maxime van mijn handelen – een algemene wet wordt. Volgens Kant kan men dit niet willen, want als iedereen altijd liegt, wordt de taal onbruikbaar. De Gulden Regel: Wat gij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.

In deze zin is liegen dus geen moreel gedrag. Kant is van mening dat liegen in geen enkel geval toegestaan

is. Maar stel dat iemand een moordenaar op de hielen heeft en vraagt om bescherming; in hoeverre is liegen dan niet moreel? Op het moment dat de gevreesde kwaaddoener voor de deur staat, vertellen we liever niet dat zijn prooi schuilt in onze kelderkast.

De categorische imperatief van Kant is niet volledig; hij neemt een contextuele belangenafweging niet mee, zoals in het geval van de kelderkast als schuilplaats. De theorie geldt zeker in een klein rustig stadje waar geen buitenissige gebeurtenissen plaats vinden, stelde iemand uit het publiek. Maar volgens Philipse mogen we niet concluderen dat Kant buiten de werkelijkheid leefde en jagende moordenaars niet tot de bestaande wereld zou rekenen. Nee, Kant beoefende verschillende publieke functies en zijn filosofische bezigheden konden hem daarbij zelfs nog wel eens in de weg zitten. Dat Kant deze theorie openbaar maakte, had meer van doen met trots over zijn uitvinding van de oorsprong van moraliteit.

De vraag blijft wel waar het verschil in opvatting tussen Thomas Hobbes en bijvoorbeeld Kant vandaan komt. Met betrekking vrijheid en determinisme zal het met name zitten in de opvatting over wat 'vrijheid' is. Volgens een denker als Kant is werkelijke vrijheid de vrijheid om keuzes te maken of om te willen. Daarmee geeft hij aan dat vrijheid zoals Hobbes deze opvat – de vrijheid om dat te doen wat je wilt – eigenlijk geen vrijheid is. Niet op alle vlakken verschilden Hobbes en Kant van mening. Philipse stelt dat men bij de huidige opstanden in Noord-Afrika liever refereert aan Hume en Spinoza dan aan Hobbes of Kant. Zo kende bijvoorbeeld Hume nauwelijks gezag toe aan de staat en

verwierp hij de theorie van Hobbes met betrekking tot de 'natuurtoestand' van de wereld. Op dat punt waren zowel Kant als Hobbes het eens over het belang van de staat als instituut en waren beiden voorstanders van een mondiale rechtsorde. Kant is dan ook met zijn werk *Naar de eeuwige vrede* vele malen geciteerd om het bestaan van de Verenigde Naties te legitimeren of te onderbouwen. Dit bevestigt dat Kant niet wereldvreemd was en in staat was om over de grenzen te kijken van de stad waar hij zijn hele leven woonde. Kant formuleerde zeker geen theorie voor een klein rustig stadje.

14 maart
2011

Het ultieme geluk als doel

Bruto Nationaal Geluk: een term die de afgelopen jaren steeds meer genoemd wordt. Zowel door instanties als het CBS en de WRR, als in de politiek, in wetenschappelijk onderzoek en bij colleges aan Amerikaanse universiteiten. Geluk zou veel meer als een indicator voor de welvaart van een land gebruikt moeten worden dan enkel en alleen geld. Nadenken over geluk is niets nieuws. De econoom en filosoof John Stuart Mill, ook wel gezien als de meest invloedrijke denker van de negentiende eeuw, deed dit ook.

Mill, die rond zijn derde levensjaar al het Griekse alfabet kon opdreunen, heeft zijn ideeën verwoord in het werk *Utilitarianism*. Utilisme streeft naar het grootste geluk voor het grootst aantal mensen. Geluk wordt hierbij gezien als de aanwezigheid van genot en de afwezigheid van pijn. Mill maakt onderscheid tussen hoge en lage vormen van genot. Stel dat je kunt kiezen tussen een eeuwig leven als goed verzorgd konijn zonder bewustzijn of een eindig bestaan als weldenkend mens met alles wat daarbij komt – succes, eenzaamheid, falen, tegenslagen en meevallers. De meeste mensen zullen kiezen voor de laatste optie. Mill zei hierover: *‘It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied.’*

Moord kunnen we met ons gezond verstand in geen geval goedkeuren. Op welke wijze kan men dan toch verdedigen dat het ombrengen van bijvoorbeeld Pim Fortuyn moreel verantwoord is? Mill redeneert vanuit het doel van de handeling: al het menselijk handelen heeft als enige doelstelling geluk. De goed- of

afkeuring van een daad hangt af van de mate waarin deze daad het geluk van de betrokkenen vergroot of verkleint. In het geval van Pim Fortuyn zou de berekening gemaakt kunnen worden dat Fortuyn met zijn acties op langere tijd meer kwaad zou doen dan goed. Het geluk van de betrokken mensen, het Nederlandse volk, zou in gedrang komen.

Maar Mill stuitte al snel op het rekenprobleem. We kunnen vaak niet alle consequenties van onze daden overzien en hebben vaak geen inzicht in de impact van ons handelen op het geluk van anderen en op individuele gevallen, met name op de langere termijn. Een vrije economie kan nu bijvoorbeeld voor een gelukzalig gevoel zorgen, maar wat betekent dit voor toekomstige generaties? Bovendien hebben we op het moment van handelen vaak ook niet de tijd om deze berekening op te maken. De vraag is dan ook: hoe meet je geluk? Is geluk wel te meten? Mill definieerde dit ook wel als de *felicific calculus*.

Voor het berekenen van het Bruto Nationaal Geluk worden verschillende meetmethoden geopperd. Zo zijn er bijvoorbeeld wetenschappers die mensen vragen hun geluksgevoel een rapportcijfer te geven. Op basis hiervan worden landen gerangschikt op hun gelukspeil en een database bijgehouden met gelukscijfers. Maar opnieuw speelt de vraag of een subjectief gevoel als geluk in een cijfer is te vangen en of de culturele context van een land niet meespeelt bij de toekenning van een cijfer. Opvallend is in ieder geval dat men in landen als Japan en Nigeria aangeeft even gelukkig te zijn, terwijl het BNP per inwoner van Japan zo'n vijftienvijftig keer hoger is.

In Nederland wordt er dus wel gekeken naar alternatieven voor het BNP. Toch zal laatstgenoemde nooit helemaal verdwijnen. Zoals Mill al schreef: er zijn verschillende middelen om een doel – geluk – te bereiken. Soms moeten we de nieuwste auto kopen om gelukkig te worden of verhuizen naar een groter en luxer huis; ook de geldzuchtige heeft geluk als doel. Voor een land geldt hetzelfde: er is geld nodig om initiatieven op te zetten om het geluk van het volk te vergroten. Laat nou net het BNP de graadmeter zijn voor de hoogte van de belastingen.-

21 maart
2011

Kernenergie of broeikas-effect: waar schepen we de volgende generatie mee op?

Morele opvattingen, we hebben ze allemaal. Er wordt over de normatieve ethiek, die de morele basisprincipes en maatstaven beschrijft, zelfs gezegd dat deze niet specifiek behoort tot het vakgebied van de filosoof. Ieder weldenkend mens is in staat na te denken over morele opvattingen; filosofen bezitten geen speciale normatieve kennis. Naast de normatieve ethiek bestaat ook de beschrijvende ethiek en meta-ethiek.

Philipse spreekt zijn vermoeden uit dat het een zware taak zal worden om het publiek te interesseren voor meta-ethiek, die in veel opzichten erg abstract is. Hij gaat de uitdaging aan, aan de hand van een drieslag. Om te beginnen diende het cognitivisme als these. Die wordt gevolgd door de antithese van het non-cognitivisme. Om af te sluiten met een synthese: het Frege-Geach-Probleem.

John Leslie Mackie, een Australische cognitivist, meent dat de mens de intentie heeft om met morele oordelen objectieve morele eigenschappen toe te kennen aan handelingen of toestanden. Met andere woorden, om iets 'waars' te zeggen over de werkelijkheid. Wanneer wij bijvoorbeeld zeggen dat Hitler slecht was, menen wij hiermee de waarheid uit te spreken over de wereld om ons heen. Maar Mackies *error theory* stelt ook dat in de werkelijkheid dergelijke eigenschappen niet bestaan.

Het 'emotivisme' van de non-cognitivist Alfred J. Ayer kan als een reactie hierop worden beschouwd: morele oordelen zijn expressies van onze emoties. Ayer, die al ketterend college gaf aan Philipse op Oxford, vond dat morele oordelen geen echte

oordelen zijn. Morele oordelen drukken slechts attitudes uit en moedigen anderen aan deze attitudes te delen en dienovereenkomstig te handelen. De oordelen bezitten dus geen cognitieve inhoud en gelding.

Uit het huidige hersenonderzoek blijkt dat we met name door emotionele delen in ons brein gestuurd worden wanneer we morele waardeoordelen moeten geven. Bij vraagstukken over bijvoorbeeld kernenergie – zoals die opnieuw spelen sinds de problemen bij de Fukushima kerncentrales – is het interessant om te kijken in welke mate emoties van invloed zijn op het standpunt dat we innemen. De afweging is namelijk ook hoe we meeleven met de toekomstige generaties; maakt het ons was uit in wat voor wereld zij zullen leven? Toch is het niet een keuze tussen goed en kwaad. Wanneer we kiezen voor kernenergie zal ons nageslacht de komende 25.000 jaar te maken hebben met afvalstoffen; zijn we tegen kernenergie dan zal het broeikas-effect deel uitmaken van het toekomstplaatje. Inhoudelijke feitenkennis is hierbij net zozeer van belang en emotie speelt dus niet de enige rol.

Tussendoor gaf Philipse voor het geval dat het publiek het niet kon volgen aanbevelingen van leesbare werken: de 20^e-eeuwse filosofen Blackburn en Kickert. Heeft Philipse zijn doel bereikt en de interesse van het publiek gewekt voor de meta-ethiek? Als dat niet zo is, neemt hij het publiek niet kwalijk, we kunnen ten slotte niet allemaal filosofen zijn. Naarmate de vraagstukken en concepten complexer worden en er dubbelzinnigheden ontstaan binnen

moreel taalgebruik zullen filosofen meer en meer geïnteriseerd raken. Het wordt pas echt interessant als ik er niet meer over kan praten. Aldus Philipse.

28 maart
2011

Een nieuwe milieuethiek: alles beter dan autorijden

Autorijden is slecht voor het milieu, maar als iemand seks wil met een koe is er niets aan de hand, aldus Peter Singer. In de laatste lezing prof. Philipse van de dreigingen van het verleden naar de dreigingen van de toekomst. Dit deed hij aan de hand van drie joodse filosofen uit de twintigste eeuw: Arendt, Levinas en Singer.

Met zijn uitspraak over autorijden en koeien verwijst de filosoof Peter Singer met name naar de dreigingen van de toekomst. Het vraagstuk van de koeien grijpt terug op een eerdere lezing over het utilitarianisme van John Stuart Mill. Geluk wordt daarin gedefinieerd als 'het grootste geluk voor het grootst aantal mensen'. Waar Mill dacht in termen van genot en pijn, denkt Singer in termen van belangen. In het geval van de koe kan het heel goed zijn dat de koe nergens last van heeft en er net als de boer plezier aan beleeft. Een simpele rekensom laat dan zien dat er in totaliteit een grote mate van geluk bereikt wordt. In het geval van autorijden kunnen we concluderen dat er alleen maar mensen slechter van worden. De aantasting van het milieu schaadt meer belangen dan het geval van de boer en de koe.

Dit betekent niet dat we in de toekomst seks met dieren *en masse* goed moeten gaan keuren. Het geeft wel de noodzaak aan van een nieuwe *environmental ethic*. De wereldbevolking blijft gestaag toenemen en consumptie wordt nog steeds als statussymbool gezien, ondanks de opkomende trends van duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Een milieuethiek

waardeert mensen die minderen, recyclen en de fiets pakken.

Philipse gaf in zijn 'preekje voor de ethiek van de toekomst' het publiek ook wat praktische tips mee: windsurfen in plaats van waterskiën, fietsen in plaats van autorijden en filosoferen over ethiek in plaats van autoracen. En als extrinsieke motivatie voegde Philipse aan dat laatste toe: 'De wegen zijn zo lelijk; daar wilt u geen eens rijden.' Het zijn vaak morele regels die we zelf ook kunnen bedenken en waarvoor we geen analytische filosofen nodig hebben. Het probleem zit met name in de traagheid waarmee ethiek te veranderen is en de tegenstrijdigheid van sommige morele regels.

Mill stuitte al op het rekenprobleem: hoe meet je wat het grootste geluk is? Ook bij Singer is dit een lastig punt, hoewel hij hier uitgebreid over nagedacht heeft. Het is dan wel zo dat morele regels algemeen gelden, maar in het concrete geval moeten ze toch weer anders toegepast worden. Zo is moord is niet altijd slecht, volgens Singer. Maar voor wie moet je kiezen in het geval dat er medische hulp is voor één persoon terwijl er twee personen – van 20 en van 83 jaar – op sterven liggen? De jongste, omdat die nog een heel leven voor zich heeft? De oudste, omdat die veel verdiensten aan de samenleving heeft geleverd het dus verdient? Volgens Singer gaat ook hier de theorie van het utilisme op: de dood die de belangen van de meeste betrokkenen schaadt, moet voorkomen worden. Voor ouderen heeft Philipse dan ook het advies om zoveel mogelijk mensen van je te laten houden; des te

meer mensen zullen er belang bij hebben dat je in leven blijft. Hoewel, de studenten onder ons kunnen ook gebruik maken van deze kennis; je moet je kansen immers zoveel mogelijk spreiden.

Vertaald naar de huidige dreiging van de toekomst, is een nieuwe *environmental ethic* in het belang van ons allen en zal die een hoop geluk opleveren. Het sprekende voorbeeld van de koe moeten we maar toeschrijven aan het feit dat Singer een toegepaste ethicus bij uitstek was.

Leestips & links

Prof. dr. mr. Philipse publiceerde zeven series van acht colleges voor Studium Generale op audio-cd, zie www.home-academy.nl. Waaronder de reeks Atheïsme en Ethiek en Evolutie.

In september 2010 verscheen daar de serie *Betrouwbare kennis. Een hoorcollege over wetenschapsfilosofie in historisch perspectief*.

Kijk alle lezingen online terug via

www.sg.uu.nl/

[programma/](#)

[voorjaar-2011/](#)

[vrijheid-en-verplichting/](#)

Prof. dr. mr. Herman Philipse

Prof. dr. mr. Herman Philipse is filosoof en sinds 2003 Universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht, na achttien jaar hoogleraar in de Wijsbegeerte geweest te zijn aan de Leidse universiteit. Ook is hij bekend vanwege zijn atheïstische overtuiging. Een trimester per jaar geeft hij gastcollege aan Oxford University.

Philipse studeerde rechten en wijsbegeerte aan de Rijksuniversiteit Leiden. Ook studeerde hij filosofie te Oxford, Parijs en Keulen en werkte aan de Universiteit Leuven. Philipse heeft meerdere boeken geschreven, waaronder het *Atheïstisch manifest* (1995) en de kritische Heideggerstudie *Heidegger's Philosophy of Being*. In 2009 verschenen zijn *Filosofische polemieken* (Bert Bakker) en kort geleden voltooide Philipse een Engelstalig boek waarin hij hedendaagse rechtvaardigingen voor religieuze overtuigingen kritisch analyseert.

Naast dit alles publiceerde Philipse ook talloze filosofische artikelen waaronder: 'A Defence of Empiricism', 'Overcoming Epistemology', 'The Absolute Network Theory of Language', 'Towards a Postmodern Conception of Metaphysics', 'Transcendental Idealism', 'A Defence of Empiricism', 'Heideggers filosofisch-religieuze Strategie' en 'The Phenomenological Movement'. In 2007 publiceerde hij een kritische analyse van de textualistische doctrine van de interpretatie van Antonin Scalia, rechter bij het Amerikaanse Hooggerechtshof ('Antonin Scalia's Textualism in Philosophy, Theology, and Judicial Interpretation of the Constitution'). Naast academische titels schreef Philipse ook veel Nederlandse artikelen voor een breder publiek.

■ STUDIUM
GENERALE
UNIVERSITEIT UTRECHT

Studium Generale
Universiteit Utrecht
Heidelberglaan 8
3584 CS Utrecht

www.sg.uu.nl